

CEYMS COYSUN "SƏNƏTKARIN GƏNCLİK PORTRETI" ROMANINDA BAŞ QƏHRƏMANIN MƏNƏVİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalədə tanınmış modernist yazıçı Ceyms Coysun yaradıcılığının ilk nümunələrindən olan "Sənətkarın gənclik portreti" romanının baş qəhrəmanı Stefan Dedalusun bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesi bədii-fəlsəfi baxımdan araşdırılır.

XX əsrin əvvəllərində humanizmin böhranı ilə əlaqədar olaraq insanı özünüdərk məsələsi gündəmə gəldiyindən bir çox yazıçıların yaradıcılığında yeni istiqamətlər meydana çıxmışdır. Elə həmin dövrdə ədəbiyyat aləmində böyük bir hadisəyə çevrilmiş görkəmli irland yazıçısı Ceyms Coysun yaradıcılığı, o cümlədən "Sənətkarın gənclik portreti" romanı modernist əsərlər üçün bir yol açmış, mayak rolunu oynamışdır. Məhz bu əsərlə Ceyms Coys öz qələmini ona qədər məlum olmayan bir istiqamətdə və tərzdə sınamışdır. Məqalədə "Sənətkarın gənclik portreti" romanı bu nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edilir.

Məqalənin yazılmasında başlıca məqsəd romanda insanın mənəvi inkişaf mərhələlərinin, ruhi tələtülmlərinin konkret bir obrazın simasında tam fərqli formada təsvirinin bədii və psixoloji baxımdan araşdırılması, eləcə də, əsərdəki modernist üslubun təhlil edilməsidir. Məqalədə yazıçının yaşadığı dövrdə gündəmə olmuş insan və onun mənəvi inkişaf probleminə birbaşa təsir göstərən dini və dünyəvi məsələlərə də münasibət bildirilir.

İnsanın hiss və həyəcanlarının, eləcə də ruhi tələtülmlərinin xüsusi bir dillə oxucuya ötürülməsi üçün yazıçının istifadə etdiyi vasitələr, eləcə də ani təzahür etmiş hadisələrin insanın həyat yolunu dəyişməsinə təsir etmək üçün müraciət etdiyi vasitələr məqalədə ədəbi baxımdan araşdırılır.

Ceyms Coysun əsərlərinin çox az qismi Azərbaycan dilinə tərcümə olunduğundan mövzu araşdırılarkən orijinal mənbələrə istinad olunmuşdur.

Məqalə analitik və təsviri metodlara uyğun müddəələr əsasında yazılmışdır.

Açar sözlər: modernizm, şüur axını, roman, təbii romanları, epifaniya

Giriş. XIX əsrin ikinci yarısında Avropa və İngiltərədə məşhur olan realist roman janrı XX əsrin ilk onilliklərində bir çox amillərin, o cümlədən ictimai-siyasi vəziyyətin təsirləri nəticəsində fərqli mövqə qazanır. Belə ki, "20-ci əsrin əvvəllərində dünyada bir çox gərgin ictimai-siyasi hadisələrin meydana çıxması ədəbiyyatın da mövzu və ideya baxımından yeni keyfiyyətlərə sahiblənməsinə səbəb olur. Gündəngünə dərinləşən humanizm böhranından adı çəkilən dünyanın xilas yolunu insanın özünüdərkində görə yazar və şairlər yaradıcılıqlarında insan problemini önə çəkmişlər" [1, s.23], "insan probleminin gündəmə gəlməsi ilə ədəbiyyatda yeni nəsr növü və müxtəlif yaradıcılıq keyfiyyətləri təzahür etmişdir" [1, s.22].

Məşhur irland yazıçısı Ceyms Coys da

məhz belə bir tarixi şəraitin yetişdirdiyi simalardandır ki, XX yüzillikdə ədəbiyyata, roman yazma tərzinə gətirdiyi yeni nəfəs, yeni texnika əsrin əksər yazarlarının yaradıcılığına təsiriz ötürmüşdür.

C.Coysun yetkin yaradıcılıq yoluna qədəm qoymasında olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən romanı "Sənətkarın gənclik portreti" ("A Portrait of the Artist as a Young Man") bir çox ədəbi tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar tərəfindən araşdırılmış, modernizm ədəbi cərəyanının ən yaxşı nümunələrindən biri hesab edilmişdir. 1916-cı ildə çap olunmuş "Sənətkarın gənclik portreti" ("A Portrait of the Artist as a Young Man") romanı təbii romanları (Bildungsroman) kateqoriyasına daxil edilir və qəhrəmanın həyatının uşaqlıq dövründən başlayıb, onun for-

mələşməsinə qədər, daha dəqiq desək, öz daxili təlatümlərinə qalib gəlib, azadlıq düşüncəsini və anlayışını kəşf edəncənə davam edir. Yazıçı bu əsərində katolik İrlandiyasında dinin sort qayda-qanunlarının, siyasi təlatümlərin burulğandırına qalaraq, cəmiyyətlə, onun stereotipləri ilə qarşılaşaraq bir sənətkarın necə yetişməsi prosesini qələmə almışdır.

"Sənətkarın portreti" ("A Portrait of the Artist") romanının ərsəyə gəlməsi üçün 10 il vaxt sərf olunmuşdur. Belə ki, C.Coys 1904-cü ildə İrland yer ilahəsinin şərfinə "Dana" adlandırılmış yeni intellektual məcmuənin çap olunması xəbərini eşidərək bir günün içində avtobiografik xarakter daşıyan bir hekayə yazır və onu "Sənətkarın portreti" ("A Portrait of the Artist") adlandırır və əsəri nəşrlərə göndərir. Məhz bu hadisə C.Coysun yetkin yaradıcılıq fəaliyyəti üçün qeyri-adi bir başlanğıc olur. Sonradan bu əsər "Stephen Hero" adlı çox uzun bir əsərə gəvillir, daha sonra qısdaldılaraq "Sənətkarın gənclik portreti" ("A Portrait of the Artist as a Young Man") adlandırılır [2, s.144]. Bununla da, C.Coys əslində, XIX əsr ədəbiyyat aləmində hökm sürən naturalizm ənənələrindən qaçaraq formal və linqvistik təcrübəyə üz tutur ki, bu da sonralar modernizm adlandırılır. Romanın epigrafında da vurğulandığı kimi "Et gnotas animum dimittit in artes" ("He turned his mind to unknown arts" – O, öz fikrini tanımayan incəsənət növünə çevirir.) [3, s.17; s.49]. O, ədəbiyyat aləminə tam fərqli tərz gətirməklə öz yaradıcılığı ilə modernizm ədəbi cərəyanının təşəkkülünə və inkişafı üçün bir mərakə olunu oynayıf.

Əsərdə Stefan Dedalus adlı qəhrəmanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması, öz "mən"inin xətarışına çıxması çox ziddiyyətli bir fonda baş verir. Ona görə də, sənətkar baş qəhrəmanın adını seçərkən bu amillərin hər birini hesabla alıb. C.Coys qəhrəmanın xristianlıqda müqəddəs Stefanın adı ilə bağlı olaraq, Stephen və Daedalus kimi mifoloji bir adla əlaqəli olaraq da Dedalus adlandırılmaqla onun xarakterinin formalaşmasında dinin və dünyəvi həyatın rolunu vurğulamaq istəmişdir.

Bu mifik obrazla eyni adı daşıyan Stefan Dedalus da yaşadığı mühit, cəmiyyət tərəfindən

məhdudiyətlərə məruz qalır. Həmin məhdudiyətlər bir labirint kimi onun çevrəsini əhatələyir. Seçim şanslı verilmədən həyatını istiqamətləndirmək istəyən ailə mühitində böyüyən Stefanın qarşısında duran əngəllər, Ceyms Coysun öz həyatında olduğu kimi, milliyyət, dil və din olur. Bu mənzələrdən qurtarmaq üçün Stefan da xilas yolları axtarmaq istəyir. "When the soul of a man is born in this country there are nets flung at it to hold it back from flight. You talk me of nationality, language and religion. I shall try to fly by those nets." [4, s.187]. (Bu ölkədə insanın ruhu dünyaya gələndə zaman onun qarşısını almaq üçün üzərinə torlar atılır. Sən mənə milliyyətcilikdən, dindən və dindən bəhs edərsən. Mən həmin torlardan ucaq qaçmağa çalışacağam).

Digər bir tərəfdən də romanın qəhrəmanın soyadının Deadalus və İkarus haqqındakı miflə bağlı seçilməsi, eyni zamanda oxucuya bir xəbərdarlıqdır ki, qəhrəmanımızın qarşısında iki tale yolu dayanır; o ya sənətkar atının yolundan gedəcək, ya da işyankar oğulun [3, s.49]. Yəni ya rəngli, canlı və şux dünyəvi həyatı, ya da ona susqunluğu, ölümü, solğunluğu xatırladən ruhaniliyi seçəcək.

C.Coysun bu avtobiografik romanı öz dövrünə qədər yazılmış müfəssəl və sistemli sühət xatərləri ələn əsərlərdən tamamilə fərqlənir. Belə ki, romanda hadisələr qanunauyğun şəkildə, zamanın axınına tabe olaraq inkişaf etmədiyi üçün bəzən bir zaman kəsimindən digərinə ani sıçrayış, bəzənsə, eyni bir anın ətrafında fəsiləstə olaraq dönmə müşahidə olunur. Ədəbiyyatda bir çox şüür axını texnikası ilə yazılmış əsərlərdən fərqli olaraq, bu romanda qəhrəmanımız böyüdükə, düşüncələri inkişaf edib formalaşdıqca, onun dili, fikirlərini ifadə tərzə də sanki böyüyür və bu axıcı, uşaqsızca, poetik ifadə tərzə çox mürəkkəb və çoxmənalı təsviri nəsr nümunəsinə çevrilir [4].

İngilis ədəbiyyatına şüür axını texnikasını ilk dəfə C.Coys təqdim etməsə də, öz əsərləri ilə onun modelinin tam izahını verə bilməmişdir [5, s.210]. Şüür axını elə bir psixoloji prosesdir ki, onu daxili monoloqun ədəbi üslubundan fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, daxili monoloqda məntiqi ardıcılıq və uyğunluq prinsipi

özünü bürüzə verdiyi halda, təhkiyəçinin mövcudluğu vacib şərt olduğu halda, şüür axını keçməsi və indi arasında dönbə duran müşahidələr, xətilər, təəssürətlər, mühakimələr, qavramlarla izah olunur.

C.Coys öz romanında şüür axını texnikasından Stefanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesindən istifadələrini anlamğa və qiymətləndirməyə cəhd edərkən təsviri zamanı istifadə edir. C.Coysun romanlarında sanki qəsdən daxili təhkiyəçi kənarlaşdırılır. Bu isə həmin dövr ədəbi aləmində olduğu qayda. Bu elə bir əsərdir ki, hər bir fəsildə həyat yolu pillə-pillə öz fiziki və psixoloji aspektləri ilə təsvir olunmuş Stefanın hekayəsi öncə müəllif dili ilə təqdim olunsada, son səhifələrdə onun özü tərəfindən təqdim olunur. Qəhrəmanımız öz "mən"i ilə oxucunun nəzarinə çatdırılır. Bu da o deməkdir ki, Stefan cəmiyyətə öz səsinə eşitdirə bilər [3, s.50-51]. Digər bir tərəfdən də, sonuncu fəsildə Stefanın birinci şəxsin təkində təqdim olunması onu C.Coysun özü ilə cəmləşdirir, daha dəqiq desək, Coys və Stefan arasındakı bağı möhkəmləndirir.

Stefanın əsas cizgiləri xeyirxahlıq, sadəlövhlik, təmizlik olsa da, uşaqlıqdan bəri cəmiyyətdən təcrid olunmuş xarakterə malikdir. Roman da obrazın cəmiyyətin bir fərdi olması uğrunda cəhdlərini təsvir edir. Beləliklə, romanda fərd və cəmiyyət münasibətləri, cəmiyyət dəyər və normaları, bu cəmiyyətə daxil olmağın əsan və çətin tərəfləri təsvir olunur. "I do not fear to be alone or to be spurned for another or to leave whatever I have to leave. And I am not afraid to make a mistake, even a great mistake, a lifelong mistake and perhaps as long as eternity too" [4, s.117]. (Yalqız qalmaqdan, başqası üçün tərək edilməkdən, atıb gedəcəyim hər bir şeyi atıb getməkdən qorxmuram. Səhv etməkdən də qorxmuram, hətta böyük bir səhv etməkdən, həyatım boyunca və əbədi olaraq davam edəcək səhv etməkdən belə qorxmuram). Mahz bu cümlələrlə Stefan özünü bütöv bir cəmiyyətin içərisindən təcrid edərkən hər bir yaradıcı insanın ehtiyac duyduğu yalqız mühiti xəttir.

Uşaqlığın, gəncliyin, həyatın sevincini duya bilməyən, ruhunda soyuqluq, sevgisizlik

yaşayan Stefanı tez-tez düşündürən məsələlərdən biri də insanın fiziki və ya bioloji cəhətdən məhv olması ilə onun içərisində olduğu, yaşadığı mühitə monon saralıb solması arasındakı fərqi aydınlaşdırmaqdır.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi siyasət, millətçilik, İrlandiya məsələləri romanda ön planda təsvir olunur. Yazıçı obrazlar vasitəsilə bu məsələlərə, siyasətə, dinə münasibət bildirərək onların bir ailənin daxilində belə nə qədər dərinə işləyəcəyini, insan həyatına hansı saviyyəyə təsir göstərəcəyini açıb göstərir. Müxtəlif vasitələrdən istifadə edərkən, ən kiçik cəmiyyət olan ailə daxilindəki obrazların dialoqlarını təqdim etməklə C.Coys əsərdə İrlandiyanın siyasi vəziyyətini, xalq kütlələrinin bu məsələyə, eləcə də dinə olan münasibətini vurğulayla bilər. Belə səhifələrdən birində cənab Dedalus deyir:

"..... It is true for them. We are an unfortunate priest-ridden race and always were and always will be till the end of the chapter..... A priest-ridden Godforsaken race." [4, s.32]. (Bizlər həmişə, əslində, kilsə boyunduruğunda olan bəxtsiz bir ulus olmuşuq və elə də qalacağıq ..... Keşif boyunduruğunda, Tanrıdan məhrum bir cəmiyyət).

Əslində, C.Coys birbaşa dinə qarşı da deyildi. O, sadəcə din pərdəsi altında gizlənmək, söyləndikləri və təbliğ etdikləri ilə öz hərəkətləri arasında uyumsuzluq olan kilsə və kilsə xadimlərinə qarşı idi. Stefan özü də Allahın varlığını dərk edir, "Stefan özü Allahı "axtarıb tapır", Allah böyüklüyü haqqında dalillər tapır; "Allah hər kəsi anlayır", ...Allah hər kəsindir" [1, s.29].

Coysun yaradıcılığında maraqlı məsələlərdən bir qismi də "epifaniya" ifadəsi ilə bağlıdır. Belə ki, "epiphany" ifadəsi Coysun yaradıcılığında ardıcıl olaraq istifadə olunan bir simvoldur. Bu bir vəziyyətin, xəyalın insanda oyandığı anlıq qavrayışı, dərkətməni ifadə edən bir kəlmədir. Həqiqi mənasında "təzahür", "görünüş", "Allahın təzahürü" və başqa fərqli mənalara gələbən təz, həm də xristianlığa aid bir ayinin adıdır" [1, s.25]. Lakin C.Coys bu ifadəyə hər bir bucaqdan yanaşaraq özünəməxsus çalarlar qatmış, öz yaradıcılıq istiqamətində uyğun olaraq qəhrəmanların şüür axınına

"yerləşdirmişdir". Coysayağı epifaniya ilahi bir təzahür deyil. Yazıcı öz yaradıcılığında bu terminə dünyəvi bir çalar gətirmişdir. Onun fikrinə, hər bir yazıcı ətrafında daim ani bir şəkildə təzahür edəcək, onun yolunu dəyişəcək hadisələrin axtarışında olmalıdır [2, s.83]. Məhz bu səbəbdən də, yazıcının əsərlərinə psixanalitik romanlar deyilir.

Epifaniya elə ani, bir anlıq baş verən elə sadə hadisələrin təsviridir ki, obrazı qəflət yuxusundan ayıldar, bir anda həyata, ətrafındakı varlıqlara tam fərqli baxış bucağında baxmasına, çıxdıqları yollarını dəyişməsinə səbəb ola bilər. Bununla da, heçyə və ya romanda süjət xəttində, qəhrəmanın həyata baxışında ani dəyişiklik uğurla təsvir oluna bilər. Bu, romanın o hissəsidir ki, qəhrəmanımızın gözüna bir qızın xəyalı görünür. Ani bir təzahür ilə Stefan qərara gəlir ki, dünyəvi həyatı kilsədən, dini ələmdən üstün tutsun. Və beləliklə, qəhrəmanımız kilsəni öz həyatından tamamilə silir [4, s.156].

Nəticə. Beləliklə, C.Coys roman janrına tamamilə yeni bir nəfəs gətirdi. Əsərlərin dili daha axıcı oldu. Sənətkar söz və ifadələr vasitəsilə daha ustalıqla manevr etməyə başladı. Belə ki, istər söz və ya ifadə, istərsə də cümlə çox-çoxlu mənə kasb etdi. Bununla da, C.Coys

ƏDƏBİYYAT

1. C.Memmedova. Celil Memmedguluzade və James Joyce'un Yaradıcılığında İnsan və Ortam Sorunu // International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art. Volume:3, Issue:4, June, July/Summer/2018.
2. Ellmann R. James Joyce (New and revised edition), the USA, Oxford University Press, 1982.
3. E.Bulson. The Cambridge Introduction to James Joyce. New York, Cambridge University Press, 2006.
4. J.Joyce. A Portrait of the Artist as a Young Man. Global Grey ebooks, 2018. (<https://www.globalgreycbooks.com/portrait-of-the-artist-as-a-young-man-ebook.html>)
5. Ian Ousby. Literature in English. Great Britain, Cambridge University Press, 1996.

SPIRITUAL DEVELOPMENT STAGES OF MAIN CHARACTER IN THE NOVEL "A PORTRAIT OF A ARTIST AS A YOUNG MAN"

Summary

The article deals with the formation of Stephan Daedalus as a personality, the protagonist of "A Portrait of the Artist as a Young Man", one of the first novels by a well-known modernist writer J.Joyce. This is investigated in the article from the artistic and philosophical point of view.

As the problem of a human's self-consciousness connected with the crisis of humanity became actual, new trends appeared in the creativity of some authors at the beginning of the XX century. At that time the above-mentioned novel by James Joyce who had become a great event in the literary world, made a way for modernist works. Just with this novel James Joyce tried his hand at writing quite a different and unknown direction and style. The article explores "A Portrait of the Artist as a Young Man" from this point of view.

növbəti illər ərzində özündə sonrakı romanların üslubunu müəyyənləşdirdi. Yazıcı romanın epiqrafı ilə öz qələmini ona qədər məlum olmayan bir istiqamətdə və tərzdə sinayacağı ilə əlaqədar xəbərdarlıq edərək ədəbiyyat aləmini Coysayağı roman janrı ilə tanış etdi. İlk dəfə bu romanda yazıcı sözün gücü və ifadə tərzini vasitəsilə çox böyük ustalıqla oxucunun şüurlu emosiyalarına təsir edə bildi.

"I will not serve that in which I no longer believe, whether it call itself my home, my fatherland, or my church: and I will try to express myself in some mode of life or art as freely as I can and as wholly as I can ..... " [4, s.230]. "İstər evim, istər vətənim, istərsə də kilsəm olsun, inanmadığım bir şeyə xidmət etməyəcəm; özümü mümkün olduğu qədər azad və bütünlüklə ifadə edə biləcəyim həyat tərzini və ya sənət üslubunu tapmağa çalışacağam" deməklə, Stefanın son rəyi özünü göstərir. Onun bir şəxsiyyət və sənətkar kimi yetişməsi prosesinin ilkin mərhələsi tamamlanır. Bu, onun azadlığı, azadlıq duyumu, istəyi idi. Ə-qlolunu bağlayan zəncirlərdən qurtuluşu idi. Yeni həyata atacağı ilk addım, seçdiyi həyat yolu idi. Məhz bu cümlələri oxumaq kifayətdir ki, qəhrəmanımızın keçdiyi inkişaf yolunu anlaya bilək.

The main aim of writing this article is to investigate the completely different description of the stages of moral development and spiritual emotions of a person on the image of the protagonist, as well as an analysis of the modernist style in the novel.

In the article there is an attitude towards religious and secular matters which influenced on the person and his/her spiritual development directly during the author's age.

The devices which the writer used for presenting a person's feelings and emotions to the reader, as well as the devices that the author applied to describe the changes in a person's life by instant appearance of events are explored from the artistic point of view.

While researching the theme of the article it has been referred to the original sources as James Joyce's works have not been translated into the Azerbaijanian language completely, yet.

The article was composed on the ground of the provisions of analytical and descriptive methods.

Key words: modernism, stream of consciousness, novel, bildungsroman, epiphany

ЭТАПЫ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ГЛАВНОГО ГЕРОЯ В РОМАНЕ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА «ПОРТРЕТ ЮНОСТИ ХУДОЖНИКА»

Резюме

В статье рассматриваются как художественные, так и философские аспекты появления Стефана Дедала, главного героя романа «Портрет юности художника», одного из первых произведений известного модернистского писателя Джеймса Джойса.

В начале двадцатого века проблема человечества, связанная с кризисом в сфере гуманизма, была выдвинута на первый план в произведениях многих авторов. Известный ирландский писатель Джеймс Джойс, который в то время стал великим событием в литературном мире, также сыграл роль маяка для модернистских произведений. Именно в этой работе Джеймс Джойс проверил своё перо в неизвестном ему направлении. В статье рассматривается роман «Портрет юности художника» с этой точки зрения.

Основная цель написания статьи – изучить в романе этапы духовного развития человека с литературно-психологической точки зрения в совершенно иной форме определенного образа, а также проанализировать модернистский стиль в творчестве.

В статье также рассматриваются религиозные и светские вопросы, которые оказывают непосредственное влияние на человека, и проблема духовного развития при жизни писателя.

В статье также анализируется литературный жанр, используемый писателем для передачи человеческих эмоций и волнения, психологической травмы на конкретном языке, средства, с помощью которых мгновенные события используются для описания изменения в образе жизни героев.

Поскольку очень немногие из произведений Джеймса Джойса были переведены на азербайджанский язык, предмет был изучен в оригинальных источниках.

Статья написана в соответствии с положениями аналитических и описательных методов.

Ключевые слова: модернизм, поток сознания, роман, роман воспитания, эпифания